

زادروز ابوالحسن زید بن علی بیهقی، ناصردار به «ابن فندُق»

علی صفی‌پور

مقدمه

حکیم ابوالحسن علی بن زید بن محمد بن حسین بن سلیمان بن ایوب انصاری اوسی خُزیمی بیهقی شافعی، مشهور به ابن فندُق، حجت‌الدین، ظهیرالدین و فرید خراسان. ادیب مشهور ایران و از ریاضی‌دانان بزرگ قرن ششم هجری بود. وی در فقه، اصول، طب، لغت، عروض، حکمت، کلام، تاریخ و سایر علوم نیز متبحر بود. ابوالحسن بیهقی آثار بسیاری دارد. یاقوت حموی ۷۴ کتاب و رساله از وی نام می‌برد، اما بیشتر افراد، وی را با «تاریخ بیهقی»^۱ مهم‌ترین کتابش به زبان پارسی، می‌شناسند (نک: صفا، ۱۳۷۲: ۲/۳۱۱). گزارش‌های پراکنده‌ای از تاریخ زاده شدن این دانشمند بزرگ خراسان شده است، گزارش‌گرانی همانند یاقوت حموی، فصیح احمد خوافی، ذهبی، صفدی و زرکلی، به گزارش زندگی بیهقی پرداخته‌اند. در اینجا تلاش می‌شود با استناد به این گزارش‌ها و بررسی‌ها بر پایه محاسبات گاه‌شمارانه، به تاریخ درست زادروز بیهقی دست یابیم.

پیش از این، کسانی همچون محمد مشکوة، علامه قزوینی، ذبیح‌الله صفا، یوسف هادی، عارف نوشاهی و ... برای به دست آوردن زادروز بیهقی، مطالب و مقالاتی نوشته‌اند که در جای خود به آنها اشاره خواهد شد، اما خواهیم دید که همه این بزرگواران، نتوانسته‌اند دقیق‌ترین زمان زادروز ابوالحسن بیهقی را به دست آورند.

۱. این کتاب در تاریخ و جغرافیای ناحیه بیهقی (ناحیه‌ای از خراسان که سبزواری قصبه آن بود) و ذکر بزرگان دانش و ادب و کتاب و سادات و خاندان‌های مشهور آن ولایت است.

در این مقاله به کمک گزارش‌های تاریخی و بررسی‌های گاه‌شمارانه، به اختلافات موجود درباره گزارش‌های زادروز بیهقی، پایان داده شده است؛ از این رو روش پژوهش حاضر اسنادی، بررسی تاریخی و از نوع کتابخانه‌ای با تکیه بر محاسبات دقیق دانش گاه‌شماری است.

بررسی یافته‌های پژوهش

بیهقی گزارشی از زندگی خود را در یکی از کتاب‌هایش با نام *مشارب التجارب و غوارب الغرائب* نوشته بود؛ این کتاب امروزه به دست ما نرسیده است. در زمان یاقوت حموی، این کتاب برجای بوده و وی گزارش زندگی بیهقی را از این منبع، در کتابش با نام *معجم‌الادبا* آورده است.

یاقوت در بازگویی از کتاب *مشارب التجارب*، زادروز بیهقی را ۲۷ شعبان ۴۹۹ یاد کرده است (حموی، ۱۴۰۸: ۱۳/۲۲۰).^۱ بیشتر نویسندگان پسین، از این گزارش وی پیروی کردند (ذهبی، ۱۴۱۲: ۵۸۵ - ۵۸۷ / ۲۰؛ صفدی، ۱۴۲۰: ۲۱ / ۸۴؛ زرکلی، [بی‌تا]: ۵ / ۱۰۱؛ آقا بزرگ، ۱۳۶۰: ۴/۱۴۹). این گزارش با گزارش دیگر بیهقی که گفته است هنگام قتل فخرالملک وزیر، در محرم سال ۵۰۰، کودکی نوآموز بوده که به مکتب می‌رفته و آن را به یاد داشته (بیهقی، ۱۳۱۷: ۷۶ و ۷۷)، همخوانی ندارد. از سوی فصیح احمد خوافی در گزارش زمان نگارش کتاب *تاریخ بیهقی* در سال ۵۴۴، بیهقی را ۵۴ ساله خوانده است (فصیح خوافی، ۱۳۸۶: ۲/۷۱۴). بنابر این گزارش، بیهقی باید در سال ۴۹۰ به دنیا آمده باشد.

قزوینی درباره گفته بیهقی که در *معجم‌الادبا* آمده است، در مقدمه کتاب *تاریخ بیهقی*، چنین می‌گوید: «تاریخ (۴۹۹) برای ولادت بیهقی در *معجم‌الادبا* ۵: ۲۰۸ بلاشک غلط طبع است که از تبدیل اعداد سنوات به ارقام هندی که شیوه ناخوش طابع آن کتاب است، ناشی شده و نظایر این گونه غلط، مکرر در آن کتاب روی داده است. بیهقی اقلاد ده سال زودتر از ۴۹۹ متولد شده بوده است. به قرینه اینکه خود در تاریخ بیهقی حاضر (صفحه ۷۶) گوید: «و قتل فخرالملک در عاشورا بود سنه خمسّمائه و من آن یاد دارم و در عهد کودکی در دبیرستان معلم^۲ بودم به نیشابور» و بدیهی است که طفل یک‌ساله به دبیرستان نمی‌رود و از یک‌سالگی چیزی به یاد نمی‌ماند و لابد بایستی در آن وقت، ده دوازده ساله بوده باشد و بنابر این ولادت او در حدود چهارصد و نود یا اندکی پس و پیش خواهد بود، چنان که گفتیم.

(نگارنده گوید) دانشمند محترم آقای سید محمد مشکوة در شرح حال و وصف آثار بیهقی و خاندان او رساله مبسوطی تألیف کرده‌اند و نسخه آن را چندی است که با اجازه استفاده و نقل، در اختیار نگارنده گذارده‌اند. مؤلف محترم رساله، در خصوص سال تولد بیهقی تحقیقی دقیق نموده‌اند که خلاصه‌اش این

۱. گفته بیهقی در *معجم‌الادبا* چنین است: «و مؤلّدی یوم السبت سابع عشرین شعبان سنه تسع و تسعین و اربعمائه و...» «زاد روز من به روز شنبه بیست‌وهفتم شعبان سال ۴۹۹ بود». در ترجمه آیتی روز ماه نیمه‌آمده است. ایشان گزارش *معجم‌الادبا* را چنین ترجمه کرده‌اند: «و گوید که تولد من در روز شنبه‌ای از ماه شعبان سال ۴۹۹ بود» (حموی، ۱۳۸۱: ۲/۷۷۹).

۲. متعلم می‌باید باشد.

است: سال تولد بیهقی در معجم/الادباء به غلط ۴۹۹ نوشته شده و به طوری که از مجمل فصیحی مستفاد می‌شود، ۴۹۰ بوده، لیکن از نوشته‌های خود بیهقی چنین برمی‌آید که وی در سال ۴۹۳ تولد یافته است. توضیح آنکه بیهقی بنا به تصریح خودش، در سال قتل فخرالملک (۵۰۰ هجری) کودک بوده و به مکتب می‌رفته و بیشترین سنی که برای او در چنان وقت می‌توان فرض کرد، دوازده تا سیزده سال است. بنابراین سال تولد او مابین ۴۸۷ و ۵۰۰ محدود خواهد بود. از حسن اتفاق از سال حقیقی ولادت او نشانه‌ای در دست داریم و نشانه این است که غرة شعبان آن سال روز دوشنبه بوده و مأخذ استنباط این مطلب، عبارتی است که خود بیهقی در مقدمه مشارب/التجارب (که یاقوت عین آن را در معجم/الادباء نقل و برای ما حفظ کرده است) آورده و مفادش این است که تولد وی در روز شنبه بیست و هفتم ماه شعبان بوده است. پس از سیزده سال مابین ۴۸۷ و ۵۰۰، سالی مولد او خواهد بود که دارای این خاصیت باشد و با مراجعه به تقویم ووستنفلد، دو سال ۴۸۸ و ۴۹۳ را دارای این خاصیت می‌یابیم و چون از ارقامی که نماینده عدد این دو سال است، رقم ۴۹۳ به دو رقم ۴۹۹ و ۴۹۰ شبیه‌تر و نزدیک‌تر است، ظن می‌رود که همین، سال ولادت او باشد و بنابراین بیهقی در روز شنبه بیست و هفتم شعبان سال ۴۹۳ متولد شده و در روز قتل فخرالملک (عاشورای سال ۵۰۰) شش سال و چهار ماه و سیزده روز داشته است» (بیهقی، ۱۳۱۷: یب).

علامه قزوینی در جای دیگر، سال تولد بیهقی را سال ۴۹۰ ذکر می‌کند. (قزوینی، ۱۳۳۲: ۲/۱۰۶) همین تاریخ ۴۹۰ و حدود آن، مورد پذیرش برخی قرار گرفته است. (نک: رضازاده لنگرودی، ۱۳۷۹: ۵/۳۳۱) البته کسانی نیز همانند ذبیح الله صفا با توجه به گزارش بیهقی از قتل فخرالملک، تاریخی را مشخص نکرده‌اند و تنها چنین بیان داشته‌اند که «مسلماً ولادت او چند سالی پیش از این تاریخ اتفاق افتاده است» (صفا، ۱۳۷۲: ۹۹۳ و ۲/۹۹۴؛ و نیز نک: دهخدا، ذیل «علی بیهقی»).

بررسی‌های آقای محمد مشکوة از سویی مورد پذیرش کسانی همچون علامه قزوینی، دهخدا(نک: ذیل «ظهیرالدین، ابوالحسن علی بن زید») و رجایی(بیهقی، ۱۴۱۰: ۱/۱۵۷) قرار گرفت، از سوی دیگر مورد پذیرش آقای یوسف هادی قرار نگرفت، وی زادروز بیهقی را ۱۹ شعبان سال ۴۹۰ هجری می‌داند، یوسف هادی در این باره می‌گوید: «تصحیف «ثلاث و تسعین» به «تسع و تسعین» در کتابت، بسیار بعید به نظر می‌رسد. افزون براین، فصیح خوافی ذیل حوادث سال ۵۴۴ق آورده است که در محرم این سال، بیهقی در ۵۴ سالگی، تألیف تاریخ بیهقی را پایان داد(۲/۲۴۲). با توجه به نوشته فصیح خوافی - که بی‌گمان مأخذی مکتوب در دست داشته - تاریخ تولد بیهقی ۴۹۰ق بوده است. اما در این سال، ۲۷ شعبان با روز شنبه مطابق نیست و به احتمال بسیار، تصحیف به روز تولد نیز راه یافته است. به گمان ما، اگر عبارت «سابع عشرین شعبان...»، تصحیف «تاسع عشر من شعبان...» باشد، آن‌گاه روز شنبه با ۱۹ شعبان ۴۹۰ مطابق خواهد بود و به احتمال بسیار، بیهقی در این تاریخ به دنیا آمده است» (هادی، ۱۳۸۳: ۴۸۲ و ۱۳/۴۸۳).

افزون بر نظر آقای یوسف هادی، عارف نوشاهی نیز به استناد گزارشی از کتاب جوامع احکام النجوم^۱

۱. جوامع احکام النجوم؛ کتابی به زبان فارسی در ده فصل است. این کتاب فواید ادبی و تاریخی بسیار دارد، چنان‌که

زادروز ابوالحسن زیدبن علی بیهقی نامبردار به «ابن فندق»/ علی صفی پور

سال تولد بیهقی را میان سال‌های ۴۸۶ تا ۴۸۸ می‌داند. نوشاهی در این باره می‌گوید:

«بیهقی در فصل پنجم خصوصیات متولدان «بُرج سنبله» را بیان می‌کند و می‌گوید: «عالمی بود فیلسوف که علم شرع داند و هم حکمت و کتب بسیار تصنیف کند و مطالب و مقاصد خویش در آخر عمر بیابد. مصنف این کتاب گوید که این درجه، درجه طالع من است.»^۱ یاقوت حموی به نقل از کتاب *مشارب التجارب*، تاریخ تولد بیهقی را «یوم السبت سابع عشرین شعبان سنه تسع و تسعین و اربعمائه» نوشته است که محققان معاصر از جمله علامه قزوینی تاریخ ۴۹۹ق را غلط مطبعی دانسته است و تولد بیهقی را حدود ۴۹۰ ق یا اندکی پس و پیش تخمین زده است. اما علما در ماه تولد بیهقی، یعنی ۲۷ ماه شعبان اختلاف نکرده‌اند.^۲ با مراجعه به تقویم تطبیقی هزار و پانصد ساله هجری قمری و میلادی تهیه کرده فریدینالدو وستنفلد و ادوارد ماehler فقط در سال‌های ۴۸۸ - ۴۸۶ ق است که ۲۷ شعبان در ماه سنبله افتاده است. پس می‌توان گفت که بیهقی در میان سال‌های ۴۸۸ تا ۴۸۶ ق متولد شده است.» (نوشاهی، ۱۳۷۹: ۵۲)

نکته‌ای که در اینجا باید به آن توجه کرد، این است که می‌توان با کمک گزارش بیهقی در *جوامع احکام النجوم* بازه زمانی را به دست آورد و نیز از سویی با توجه به بازه زمانی دیگری که به کمک گزارش بیهقی در *مشارب التجارب* به دست می‌آید و برابری این دو، به تاریخ دقیق زادروز بیهقی دست یافت. در برابر سنجی روز هفته و روز ماه^۳ در گزارش *مشارب التجارب* تاریخ‌های زیر به دست می‌آید:

از ابوریحان بیرونی و ابن فرخان طبری و سندی بن علی جبار و حجازی منجم و ماشاء الله و کوشیار که از منجمین معروف پیش از وی بوده‌اند، مطالب بسیار نقل کرده است. او در فصل پایانی، شرح مفصلی درباره کتاب‌هایی که در احکام تحویل سال و زیج‌ها نوشته‌اند، آورده است (نک: نفیسی، ۱۳۱۳: ۳۳۳ - ۳۴۷). بیهقی در مقدمه این کتاب، گزارشی درباره خود و سبب نگارش کتاب نوشته است. بنا به گفته وی در این کتاب، بیهقی این کتاب را به خواهش دوستان نوشته است. همچنین وی می‌گوید این کتاب را از ۲۵۷ کتاب پیش از خود چکیده کرده است، از جمله کتاب‌های کسانی همانند: زرادشت، ماشاء الله، ابومشعر، احمد بن عبدالجلیل، ابن خطیب و... را به کار برده است (بیهقی، [بی‌تا]، ۲؛ همچنین نک: دانش پژوه ۱۳۳۲: ۸۷۶ - ۸۷۹ / ج ۳ بخش ۲).

۱. عارف نوشاهی به درجه طالع بیهقی اشاره‌ای نمی‌کند، در حالی که بیهقی در گزارش خود از برج سنبله، زادروز خود را در درجه چهاردهم آن برج یاد می‌کند که ما جلوتر به گزارش آن خواهیم پرداخت.
۲. درباره این گفته عارف نوشاهی، باید افزود عمر رضا کحاله زادروز بیهقی را «۲۷ رمضان» سال ۴۹۹ می‌داند (کحاله، ۱۴۰۹: ۷/۹۷)، گویا کحاله در گزارش نام ماه غفلت کرده است.
۳. نگارنده درباره برابر سنجی سنجه هفته در گاه‌شماری هجری مهی مفصلاً در کتاب گاه‌شماری، کاربردی (زیر چاپ) سخن گفته است (و نیز بنگرید: صفی پور، ۱۳۸۸: ۲-۵).

زادروز ابوالحسن زیدبن علی بیهقی نامبردار به «ابن فندق»/ علی صفی پور

گاهشمارهٔ مهی	روز هفته	گاهشمارهٔ خورشیدی	برابری در بروج
۲۷ شعبان سال ۴۸۰	شنبه	۱۲ آذر ۴۶۶	۱۱ قوس
۲۷ شعبان سال ۴۸۱	چهارشنبه	۳۰ آبان ۴۶۷	۲۹ عقرب
۲۷ شعبان سال ۴۸۲	یکشنبه	۱۹ آبان ۴۶۸	۱۸ عقرب
۲۷ شعبان سال ۴۸۳	آدینه	۹ آبان ۴۶۹	۸ عقرب
۲۷ شعبان سال ۴۸۴	سه شنبه	۲۸ مهر ۴۷۰	۲۷ میزان
۲۷ شعبان سال ۴۸۵	شنبه	۱۶ مهر ۴۷۱	۱۵ میزان
۲۷ شعبان سال ۴۸۶	پنجشنبه	۶ مهر ۴۷۲	۵ میزان
۲۷ شعبان سال ۴۸۷	دوشنبه	۲۶ شهریور ۴۷۳	۲۵ سنبله
۲۷ شعبان سال ۴۸۸	شنبه	۱۶ شهریور ۴۷۴	۱۵ سنبله
۲۷ شعبان سال ۴۸۹	چهارشنبه	۴ شهریور ۴۷۵	۳ سنبله
۲۷ شعبان سال ۴۹۰	یکشنبه	۲۴ مرداد ۴۷۶	۲۳ اسد
۲۷ شعبان سال ۴۹۱	آدینه	۱۴ مرداد ۴۷۷	۱۳ اسد
۲۷ شعبان سال ۴۹۲	سه شنبه	۳ مرداد ۴۷۸	۲ اسد
۲۷ شعبان سال ۴۹۳	شنبه	۲۳ تیر ۴۷۹	۲۲ سرطان
۲۷ شعبان سال ۴۹۴	پنجشنبه	۱۲ تیر ۴۸۰	۱۱ سرطان
۲۷ شعبان سال ۴۹۵	دوشنبه	۱ تیر ۴۸۱	۳۲ جوزا

همان گونه که در جدول تهیه شده در بالا می توان دید، با توجه به گزارش بیهقی در جوامع احکام النجوم برج سنبله در بازه زمانی سال های ۴۸۷، ۴۸۸ و ۴۸۹ قرار می گیرد. باید افزود که در کتاب یادشده، بیهقی درجه طالع خود را چهاردهم از برج سنبله می داند (بیهقی، [بی تا]، ۳۳ پ). از این رو درجه یاد شده، با روز ۱۵ برج سنبله، تنها در سال ۴۸۸ برابری می کند؛ یعنی تنها به کمک همین گزارش بیهقی و برابری آن در گاهشمارهٔ مهی، می توان زمان دقیق زادروز وی را یافت، با این حال در گزارش مشارب التجارب و اشاره آن به روز شنبه، خواهیم دید که در این بازه زمانی سه سال (۴۸۷، ۴۸۸ و ۴۸۹) تنها سالی که ۲۷ شعبان آن سال برابر با روز شنبه است، سال ۴۸۸ است. البته اگر بنا بر همین گزارش کتاب مشارب تکیه کنیم، خواهیم دید که روز شنبه سال های ۴۸۰، ۴۸۵، ۴۸۸ و ۴۹۳ با ۲۷ شعبان برابری می کند.

زادروز ابوالحسن زیدبن علی بیهقی نامبردار به «ابن فندق»/ علی صفی پور

نتیجه گیری

چهاردهمین درجه از برج سنبله (بنا به گزارش جوامع احکام النجوم) سالی که با روز شنبه ۲۷ شعبان (بنا به گزارش مشارب/التجارب) برابری کند، در بازه زمانی حدود سی سال پیش از زمان قتل فخرالملک (بنا به گزارش تاریخ بیهقی) بی گمان سال ۴۸۸ هجری مہمی است. در نتیجه زمان دقیق و قابل اعتماد زادروز ابوالحسن علی بن زید بیهقی عبارت است از: روز شنبه ۲۷ شعبان سال ۴۸۸ هجری مہمی؛ برابر با ۱۶ شهریور ۴۷۴ هجری خورشیدی؛ و روز ۱۵ برج سنبله؛ برابر با ۱۳ مهر ۴۶۴ یزدگردی؛ برابر با ۲۱ شهریور سال ۱۷ جلالی؛ برابر با ۱ سپتامبر ۱۰۹۵ جولایی؛ برابر با ۷ سپتامبر ۱۰۹۵ گریگوری.

شکل نگارش دو عدد «۸۸» و «۹۹»، این حدس را پیش می آورد که کاتبی از کتاب مشارب/التجارب یا معجم/الادبا به دلیل بدخط بودن یا پریشانی دست‌نویسته، اعداد هندی «۴۸۸» را «۴۹۹» خوانده است و پس از این اشتباه، نگارش گاه شماره «۴۹۹» به زبان عربی «تسع و تسعین و اربعمائة» رونویسی شده است. شاید بهتر است این گونه گمان برد که این اشتباه در کتاب مشارب/التجارب صورت گرفته بود و دست‌نویسته‌ای که به دست یاقوت رسیده، گاه شماره اشتباه «۴۹۹» را داشته، و پس از آن نیز یاقوت بدون توجه به دیگر گزارش‌ها، این گاه شماره را به حروف نگارش کرده است.

کتاب‌نامه

آقا بزرگ تهرانی، الذریعه الی تصانیف الشیعه، تهران، مجلس شورا، ۱۳۶۰ق.
بیهقی، ابوالحسن زید بن علی، تاریخ بیهقی، تصحیح و تعلیقات احمد بهمنیار و مقدمه علامه قزوینی، تهران، ۱۳۱۷.
بیهقی، ابوالحسن زید بن علی، لباب الانساب، تحقیق السید مهدی الرجائی، قم، مکتبه آیت الله العظمی المرعشی، ۱۴۱۰ق
بیهقی، ابوالحسن زید بن علی، جوامع احکام النجوم، دست‌نویسته کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران، از مجموعه نسخه‌های خطی اهدائی سیدمحمد مشکوة، به شماره ۴۸۹، [بی تا].
حموی، یاقوت بن عبدالله، معجم/الادبا، بیروت، داراحیاء التراث العربی، الطبعة الاول - ۱۴۰۸ هجری (۱۹۸۸م).
حموی، یاقوت بن عبدالله، معجم/الادبا، ترجمه عبدالمحمد آیتی، تهران، سروش، ۱۳۸۱.
دانش پژوه، محمد، فهرست کتابخانه اهدائی آقای سید محمد مشکوة به کتابخانه دانشگاه تهران، تهران، دانشگاه تهران، ج ۳، بخش دوم، ۱۳۳۲.
دهخدا، علی اکبر، لغت‌نامه دهخدا، تهران، مؤسسه لغت نامه دهخدا، ۱۳۷۸.
ذهبی، شمس‌الدین محمدبن احمد، سیراعلام النبلاء، شعیب الأرنؤوط و محمد نعیم العرقسوسی، بیروت، مؤسسه الرساله، الطبعة الثامنة، ۱۴۱۲ق/ ۱۹۹۲م.
رضازاده لنگرودی، رضا، مقاله «بیهقی»، دانشنامه جهان اسلام، زیر نظر غلامعلی حداد عادل، تهران، بنیاد دائرةالمعارف اسلامی، ۱۳۷۹.

زادروز ابوالحسن زیدبن علی بیهقی نامبردار به «ابن فندق»/ علی صفی پور

زرکلی، خیرالدین، اعلام قاموس تراجم لاشهر الرجال و النساء من العرب و المستعربین و المستشرقین، الطبعة الثالثة، الجزء الخامس، بی تا.

صفا، ذبیح الله، تاریخ ادبیات در ایران، تهران، فردوس، ۱۳۷۲.

صفدی، صلاح‌الدین خلیل بن ایبک، الوافی بالوفیات، تحقیق: احمدالارناووط - ترکی مصطفی، بیروت، داراحیاء التراث العربی، الطبعة الاولى، ۱۴۲۰ق/ ۲۰۰۰م.

صفی پور، علی، برابرسنجی گاه‌شماره‌های دست‌نویسته‌های کتابخانه دانشکده الهیات و معارف اسلامی دانشگاه تهران بر مبنای گاه‌شماری هجری مهی اصطلاحی یا قراردادی، ضمیمه شماره ۲ فصلنامه علمی- پژوهشی دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تهران، بهار و تابستان ۱۳۸۸.

فصیح خوافی، احمد بن جلال‌الدین، مجمل فصیحی، تصحیح محسن ناجی نصرآبادی، تهران، اساطیر، ۱۳۸۶ قزوینی، محمد، بیست مقاله قزوینی، با مقدمه عباس اقبال، تهران، بی تا، ۱۳۳۲.

کحاله، عمر رضا، معجم المؤلفین تراجم مصنفی الکتب العربیه، بیروت، داراحیاء التراث العربی، ۱۴۰۹هـ/ ۱۹۸۹م. نفیسی، سعید، «امام ابوالحسن بیهقی و مؤلفات او»، مهر، سال ۲، ش ۴ (شهریور ۱۳۱۳).

نوشاهی، عارف، «جوامع احکام النجوم بیهقی (د ۵۶۵ق) کتابی مهم در احکام نجوم و جامعه‌شناسی ایران»، نامه بهارستان، س ۱، ش ۱، دفتر ۱، بهار- تابستان ۱۳۷۹.

هادی، یوسف، مقاله «بیهقی»، دائرةالمعارف بزرگ اسلامی، ج ۱۳، زیر نظر کاظم موسوی بجنوردی، تهران، مرکز دائرةالمعارف بزرگ اسلامی، چاپ نخست، ۱۳۸۳.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی